

УДК 378.14:373.3

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Трибулькевич К.Г., Войтенко О.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються сучасні підходи до визначення змісту й основних концептів гуманізації освіти як провідного принципу модернізації та підґрунтя сучасної гуманно-особистісної та компетентнісно-орієнтованої педагогіки; розкривається своєрідність гуманно-особистісної освіти, визначаються й характеризуються основні положення гуманної освітньо-виховної системи.

Ключові слова: гуманізація освіти, освітньо-виховний процес, гуманістична педагогіка, гуманно-особистісний підхід.

Вихователь, який не затискує, а вивольє, не пригнічує, а підносить, не мле, а формує, не диктує, а вчить, не вимагає, а запитує, переживає разом з дитиною багато натхненних хвилин.

Януш Корчак

Постановка проблеми. Глобальні перетворення на межі ХХ–ХХІ століть спричиняють ускладнення мети, засобів та умов діяльності, що викликає необхідність збільшення зусиль людей по формуванню динамічного ціннісного підґрунтя для вирішення широких проблем сучасності. Соціально-рольовий спосіб організації життєдіяльності людини витісняється соціально-культурним способом, а це передбачає формування особистості, яка свідомо пізнає складність світу і себе в ньому, зберігає й творить цінності, притаманні як вселюдській, так і національній культурі.

Об'єктивною закономірністю цих процесів є зміна пріоритетів суспільного розвитку, що неминуче призводить до змін у соціальних структурах, у тому числі й освіті, яка є гуманістичною по суті і здатна підтримувати творчі тенденції через залучення людини до культурних традицій. З огляду на це, як перекоонує академік В.Г. Кремень, сучасна доба ставить перед суспільством, а надто перед освітою, важливі завдання сформулювати нову людину – компетентну, освічену, вихо-

вану – патріота, фахівця своєї справи [4, с. 158]. Тому актуалізується необхідність пошуку дієвих механізмів реалізації ідей гуманізації освіти та їх упровадження в практичну роботу навчальних закладів. Оцінка педагогічного досвіду з позицій сучасного педагогічного знання надасть можливість розкрити його основи, що є актуальними для розбудови вітчизняної освіти й виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманістичної спрямованості розвитку сучасної педагогічної теорії й практики як основи нового педагогічного мислення аналізуються у працях провідних вітчизняних учених таких, як Ш.О. Амонашвілі, І.Д. Бех, А.М. Бойко, О.І. Виговська, О.І. Вишневецький, І.Л. Волков, С.У. Гончаренко, Т.І. Гончарова, Н.М. Дем'яненко, І.А. Зязюн, Г.І. Іванюк, Є.М. Ільїн, Б.З. Козак, В.Г. Кремень, С.М. Лисенкова, Л.І. Макарова, Л.С. Нечепоренко, В.М. Оржеховська, Н.С. Побірченко, С. Русова, О.Я. Савченко, Г. Сковорода, С. Соловейчик, О.В. Сухомлинська, В.О. Сухомлинський, В.Ф. Шаталов, І.С. Якиманська та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування гуманного освітньо-виховного середовища надзвичайно складна, багатогранна та недостатньо досліджена. Особливе зацікавлення викликають сьогодні питання: яким має бути гуманістичне освітнє середовище в контексті модернізації освіти та євроінтеграції, у чому сьогодні

полягають зміст і функції гуманної педагогіки, якими принципами мають керуватись у своїй професійній діяльності учитель, адміністрація навчального закладу, вихователь, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для розвитку й самореалізації кожного учня.

Отже, **мета статті** полягає в розкритті теоретичних основ і шляхів використання гуманної освітньо-виховної системи в сучасній початковій школі.

Для цього важливо вирішити такі **завдання**: з'ясувати сутність понять «гуманізація», «гуманістична педагогіка», «гуманно-особистісний підхід», розкрити зміст процесу гуманізації освіти, своєрідність гуманно-особистісної освітньої парадигми, визначити основні положення гуманної освітньо-виховної системи.

Виклад основного матеріалу. Гуманізація будь-якої сфери суспільного життя вимагає поширення та утвердження гуманістичних принципів, які, у свою чергу, зорієнтовані на виховання ставлення до людей, сповненого любові, турботи про людське благо, поваги до людської гідності [4, с. 266]. Виходячи з цього, сучасні дослідники пропонують під «гуманізацією школи» розуміти зміну змісту освіти, збільшення в ньому долі гуманітарних знань і цінностей загальнолюдської культури в цілому; демократизацію педагогічного спілкування, створення в кожному навчальному закладі належного морально-педагогічного клімату; звернення до мотиваційно-споживчої сфери дитини. Проте, на думку Н. Осухової, усе назване є тільки необхідними аспектами вирішення проблеми гуманізації, а найбільш повне і глибоке розуміння сутності гуманізації освіти – це «...олюднення особистості кожного педагога та кожної дитини» [7, с. 32]. Її позицію підтримує О.І. Вишневський, згідно з концепцією якого гуманізація освіти – це відродження поваги до людини, до її духовності, до морально-етичних засад життя. Він стверджує, що «суть гуманізації – у відході від культу сили, від зневаги до людини та в реабілітації загальнолюдських цінностей... У більш глибоких вимірах це означає відмову від погляду на людину як на засіб здійснення якихось глобальних абстрактних ідей і планів, як на «гвинтик» у класових процесах і перехід до трактування її як господаря життя. Людина перестає бути «додатком» до чогось, «фактором», вона розглядається як суб'єкт власної діяльності» [8, с. 43].

Подібна думка висловлюється і в українському педагогічному словнику за редакцією С.У. Гончаренка, де гуманізації освіти визначається як «процес переосмислення, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції», а гуманна освіта – як особистісно зорієнтована освіта, що проголошує особистість найвищою соціальною цінністю [6, с. 32].

Усе це дозволяє схарактеризувати гуманізацію освіти як процес формування особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища на засадах взаємодії всіх учасників педагогічного процесу і визнати її вихідним принципом свободи вибору особистості.

Отже, гуманізація освіти – багатоплановий процес, що передбачає єдність загальнокультур-

ного, соціально морального й професійного розвитку особистості і може розглядатися в теоретичному та прикладному аспектах.

Найбільша турбота вчителя – олюднення середовища навколо кожної дитини. Учитель є співробітником Бога, його помічником у створенні людини.

У школі Життя, – а саме такою є гуманно-особистісна школа, – не було поганих і відсталих дітей. Через співробітництво з учителем тут долаються бар'єри. Коли зустрічаємо дітей, кажемо: «Ми чекаєм вас». Виявляємо цікавість до радощів і смутку дитини. Вчити, виховувати, розвивати дитину важко, але й радісно водночас.

Протягом чотирьох років на очах у вчителя, наче квіточка, розвивається дитяча особистість. Школяр набуває знань, умінь, досвіду, навчається спілкуватися, оцінювати себе та інших у сприятливих умовах стає дедалі кращим і кращим. В.О. Сухомлинський писав, що влада педагога над особистістю учня дуже велика, і вона має бути мудрою. Він розповідав про одного вчителя, який насолоджувався своєю владою. У результаті одні діти були зламани, інші ставали грубими, залишаючись незламними. І всі разом дружно не любили вчителя.

Сприймати дітей такими, якими вони є, без поділу на «любимчиків» і «нестерпних хуліганів», водночас створювати умови, щоб вони ставали кращими, – це вияв педагогічного гуманізму. Треба виховувати в собі терплячість, уміння не піддаватися роздратуванню через неслухняність дітей. Неприпустимо переносити на учнів своє незадоволення світом, своїм життям або їхніми батьками.

Гуманність учителя не означає, що він невимогливий, непослідовний, дає доручення і не перевіряє. Гуманний учитель природно, ненав'язливо виховує дітей на позитивних прикладах, враженнях, почуттях.

Якщо розглянемо аспект «вчитель-учні», то звернемо увагу до способів індивідуалізації спілкування, ставлення до дисципліни, засобів оцінювання і виховними можливостями, до реалізації виховного потенціалу уроків.

Добре вчити дитину, яка тягнеться до вас, як соняшник до сонця. Щоб не перервати цей ланцюжок довіри, маємо утверджувати в своїх стосунках із учнями людську гідність кожної дитини незалежно від того, які в неї навчальні успіхи, а отже, бачити в ній спочатку людину, а потім уже учня. Натхненно звучать для вчителів положення гуманної педагогіки Ш.О. Амонашвілі, який, розвиваючи думки своїх попередників, говорить, що «шлях до серця учня – це чисте серце вчителя». Учитель має бути професіоналом і романтиком, щоб зберегти у дітей сприймання уроку якомога довше.

Величезну роль у гуманізації освітньо-виховного процесу відіграє оцінювання вчителем результатів роботи серед своїх вихованців. В.О. Сухомлинський вважав, що «оцінка має яскраво виражений моральний смисл, у ній закладений стимул, під впливом якого в дитини повинно утверджуватися прагнення бути хорошою і не бути поганою. Завдяки оцінці дитині має бути не байдуже, якою людиною її вважають люди – працюютою чи недбалою. Цей

вплив оцінки стає виховною силою тільки за тієї умови, коли оцінка гармонійно зливається з внутрішніми духовними силами дитини. Оцінка стає в руках учителя інструментом виховання, якщо вона пробуджує дитяче бажання вчитися і допомагає цьому бажанню, а не карає за небажання. Ще гірше, коли незадовільна оцінка ставиться дитині за невміння вчитися: звикаючи до думки, що вчитель вважає її ні до чого не здатною, дитина обманює, лицемірить».

Гуманно-особистісний підхід – сукупність принципів положень, що визначають ставлення до особистості дитини й ґрунтуються на таких ідеях, як:

- новий погляд на особистість як мету освіти;
- гуманізація й демократизація педагогічних стосунків;
- відмова від прямого примусу як непродуктивного метода;
- нове трактування принципу врахування індивідуальних і вікових особливостей дітей;
- формування позитивної «Я-концепції».

В умовах модернізації освіти кожна з цих ідей набуває нового значення. Зокрема, новий погляд на особистість виголошує, що:

- особистість проявляється в ранньому дитинстві, дитина-школяр – повноцінна особистість;
- особистість – суб'єкт, а не об'єкт в педагогічному процесі;
- особистість – мета навчального процесу, а не засіб досягнення зовнішніх цілей;
- кожна дитина талановита;
- пріоритетні якості особистості – вищі етичні цінності (доброта, любов до праці, гідність, патріотизм тощо).

Однією з важливих проблем на шляху гуманізації є те, що головна увага в дослідженні процесу гуманізації освітньо-виховного процесу зосереджується на гуманістичній орієнтації цілей, форм і методів навчання, використанні гуманістичних педагогічних технологій, але поза увагою залишається питання гуманізації контролю навчальної діяльності школярів як важливої складової освітнього процесу. Проте оцінка відіграє суттєву роль в навчальній діяльності школяра, впливає на стосунки учня з учителями, батьками, однокласниками, на формування «я-концепції» дитини і часто стає причиною багатьох конфліктів. Як особа безпосередньо зацікавлена в результатах свого навчання, учень має самостійно обирати форми і методи контролю для визначення рівня власних навчальних досягнень, залучатися до вивчення їх динаміки та корекції.

Вибір такого роду не означає послаблення контролю, навпаки, наближає його до вищого ступеня – самоконтролю. Слід зазначити, що процес гуманізації освіти стосується рівною мірою як навчання, так і виховання.

У сучасній педагогічній теорії розроблені критерії гуманізації лише окремих аспектів шкільного життя – наприклад, форм, методів виховання, взаємин учителів та учнів тощо. Створити інструментарій для оцінки ступеню гуманізації всього освітньо-виховного процесу надзвичайно складно, оскільки це явище багаторівневе та багатоаспектне. Тож, критеріями, які складають основу визначення рівнів оптимізації виховного процесу у класах загальноосвітньої школи, мо-

жуть бути такі: розвиток творчих здібностей і громадських якостей особистості; забезпечення комфортного морально-психологічного клімату, атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємовідповідальності; створення соціокультурного середовища, яке стимулює до самопізнання і самовдосконалення; врахування індивідуальних особливостей старших учнів, звернення до їх мотиваційно-потребнісної сфери; демократизація управління школою; олюднення змісту виховної діяльності, усіх видів і форм взаємостосунків між учасниками навчально-виховного процесу, мотивація навчальної діяльності учнів.

Відповідно до цього критерійними показниками гуманізації освітньо-виховного процесу є: ступінь психологічної комфортності учнів у школі; врахування їхніх вікових життєвих ритмів, сенситивних періодів у навчанні і вихованні; диференційований підхід, робота в індивідуальному режимі учнів; оптимізація форм контролю знань, оцінювання не тільки результату, але й затрачених зусиль; забезпечення почуття успіху кожній дитині; організація «життєвого простору» учнів, продумане оточення; ступінь інтеграції школи та сім'ї, тобто ступінь сформованості особистісно орієнтованого виховного середовища.

Визначені критерії знаходять відображення і відповідають п'ятьом рівням сформованості оптимальності управління освітньо-виховним процесом у загальноосвітніх школах, а саме вищий, високий, середній, низький та елементарний рівні.

В основу виділення названих вище рівнів покладено ступінь гуманізації навчання та виховання в школі, тобто її проникнення в різні сфери шкільного життя. Відповідно, елементарний рівень характеризує негуманний педагогічний процес, коли тільки дехто з учителів намагається налагодити діалогічне спілкування з учнями; низький – процес гуманізації не виходить за рамки взаємостосунків учнів та учителів; середній – гуманістичні зміни відбулись у спілкуванні всіх учасників освітньо-виховного процесу, а також у формах і методах навчання та виховання, що застосовуються; високий – принцип гуманізації закладено у мету і концепцію школи, здійснено гуманізацію змісту навчання і виховання, їх форм та методів, взаємовідносин учнів, учителів і батьків; вищий – характеризується як ідеальний, коли можна стверджувати про здійснення гуманного освітньо-виховного процесу на практиці, тобто про створення в школі особистісно орієнтованого виховного середовища.

Отже, можна констатувати, що процеси гуманізації освіти масштабні та складні, це процеси морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомлення власної гідності й цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності та причетності до минулого, сучасного і майбутнього. Саме реалізація основних положень гуманізації освіти, що ґрунтується на суб'єкт – суб'єктних відносинах між учасниками освітньо-виховного процесу, забезпечує розвиток особистості дитини, як носія загальнолюдських цінностей, творця майбутнього суспільства та є запорукою вивіщення якості, авторитетності й конкурентоспроможності національної освіти.

Висновки і пропозиції. Гуманний учитель, поважаючи працю дітей, після виконання ними складного завдання скаже співчутливо і впевнено: «Бачу, діти, нелегко вам було завершити цю роботу. Але спробуємо ще раз поміркувати разом», «Я певна, завтра всі лускатимуть ці приклади як горіхи», «Вам, діти, буде непросто розібратися у завданні, але ви все здолаєте».

Тільки так – з вірою в учня і з підтримкою його зусиль – можна «Олюднити», вмотивувати

стосунки в навчально-виховному процесі, адже «навчання – не механічна передача вчителем знань учневі, а складні моральні відносини» (В.О. Сухомлинський).

Отже, гуманізація навчального спілкування, домінування діалогу, стимулювання внутрішньої активності учнів, ситуації вільного вибору, природність і щирість учительських слів і жестів є обов'язковими умовами повноцінного навчання, виховання і розвитку кожної дитини.

Список літератури:

1. Антоненко М. В.О. Сухомлинський про оцінювання навчальних досягнень учнів / М.В. Антоненко // Рідна школа. – 2001. – Жовтень. – С. 11-13.
2. Беленький Г.И. Гуманизация учебно-воспитательного процесса школы / Г.И. Беленький. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999.
3. Боришевський М.Й. Гуманізм педагогічної системи В.О. Сухомлинського / М.Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 10-11. – С. 4-8.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Рудаківська С.В., Виговська О.І. Особистісно орієнтоване навчання / С.В. Рудаківська, О.І. Виговська // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 27-32.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 430 с.
7. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24-30.
8. Вишневецький О.І. Гуманізація шкільного життя / О.І. Вишневецький // Рад. школа. – 1990. – № 1. – С. 41-46.

Трибулькевич Е.Г., Войтенко Е.В.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ГУМАНИЗАЦІЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕСА В НАЧАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Анотація

В статті розглядаються сучасні підходи до визначення змісту та основних концептів гуманізації освіти як ведучого принципу модернізації та фундаменту сучасної гуманно-особистісної та компетентно-орієнтованої педагогіки; розкривається своєобразие гуманно-особистісної освіти, визначаються та характеризуються основні положення гуманної освітньої системи.

Ключові слова: гуманізація освіти, освітньо-виховний процес, гуманістична педагогіка, гуманно-особистісний підхід.

Tribulkevich E.G., Voitenko E.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

HUMANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL

Summary

The article is observed the main function of the language competence development of the personality in social context, analyzed the different of the state policy in the sphere of the language education and given the main characters of the language personality.

Keywords: Humanization of Education, the educational process, humanistic education, humane and personal approach.